

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

LUKU I

ÄÄNTEET JA KIRJOITUS

Tässä käsikirjassa muinaiskirkkoslaavia merkitään latinalaisilla kirjaimilla. Yhtenä syynä on se, että tämä on käytäntö, johon opiskelija tulee törmäämään lähes kaikessa muinaiskirkkoslaavia käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa. Toinen, tärkeämpi syy on se, että kielen alkuperäiset kirjoitusjärjestelmät, glagoliittinen ja kyrillinen kirjaimisto (glagolitsa ja kyrillitsa), eivät ole puhtaasti fonologisia, ja joissakin tapauksissa ne ovat suorastaan harhaanjohtavia. Kyrillistä kirjaimistoa käyttävät kielioipitkin joutuvat ajoittain turvautumaan translitteraatioon tai latinalaisten kirjainten ja kyrillitsan sekakäyttöön, esimerkiksi eron tekemiseksi yksikön nominatiivin *krājь* ‘maa, seutu’ ja monikon nominatiivin *kraji* välillä. Glagolitsassa molemmat joudutaan kirjoittamaan Ѡ ѡ Ѣ, kyrillitsassa кр аи.

1. Vokaalit

Muinaiskirkkoslaavissa on yhdeksän oraalista (ei-nasaalista) vokaalia. Äännevaihteluiden kannalta ne on syytä jakaa **takavokaaleihin** *a, o, u, y* ja *ь* sekä **etuvokaaleihin** *ě, e, i* ja *ѣ*. Historiallisista syistä vokaaleja *a, ě, u, y* ja *i* voidaan kutsua **pitkiksi** ja vokaaleja *o, e, ь* ja *ѣ* **lyhyiksi**. Ei ole varmaa, oliko lyhyiden ja pitkien vokaalien välillä kvantiteettieroa muinaiskirkkoslaavilaisena aikana, mutta termit “lyhyt” ja “pitkä” ovat käyttökelpoisia eräiden taivutukseen ja sananjohtamiseen liittyvien ilmiöiden kuvauksen kannalta. Vokaalien alkuperäisestä ääntämyksestä ei voida sanoa juuri mitään varmaa. “Luokkahuoneääntämyksessä” vokaaleja *a, o, e* ja *i* voidaan käsitellä kuten vastaavia suomen vokaaleja. Vokaali *ě* voidaan ääntää kuten suomen *ä*. Vokaalit *ь* ja *ѣ* on tapana ääntää lyhyenä, epämääräisenä “schwa-vokaalina” [ə], kuten suomen *ö* ilman huulten pyöristystä, vaikka niiden välillä toki oli ero 800-luvun ääntämyksessä. Vokaali *y* voidaan ääntää kuten venäjän *ы*.

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

Lisäksi on kaksi nasaalivokaalia. Takavokaali *ɑ* voidaan ääntää kuten vokaali ranskan sanassa *sont*. Etuvokaali *ɛ* voidaan ääntää kuten vokaali ranskan sanassa *fin*. Nasaalivokaalit esiintyvät vain konsonantin edellä ja sanan lopussa.

2. Konsonantit

Konsonantit on äännevaihtelujen kannalta jaettava **koviin** eli **palatalisoitumattomiin** (liudentumattomiin) ja **pehmeisiin** eli **palatalisoituneisiin** (liudentuneisiin).

Kovia konsonantteja ovat klusiilit *k, g, p, b, t* ja *d*, sibilantit *s* ja *z*, nasaalit *m* ja *n*, likvidat *r* ja *l* sekä frikatiivit *x* ja *v*. Konsonantti *f* esiintyy vain lainasanoissa.

Pehmeitä konsonantteja ovat *j*, suhuäänteet *š* ja *ž*, affrikaatat *c* (*ts*), *č* (*tš*) ja *ǰ* (*dz*), sekä *št* ja *žd*, jotka kirjoitustavasta huolimatta ovat foneemeja, eivät kahden foneemin yhdistelmiä. Pehmeitä ovat myös likvidat *ř, ř* ja nasaali *ň*. Pehmeät äänteet *ř, ř, ř* ovat syntyneet äänneyhdistelmästä *rj, lj, nj*.

3. Fonotaksi ja äännevaihtelut

Fonotaksi on oppi siitä, millaisina yhdistelminä äänteet voivat esiintyä (kreikan *phōnē* ‘ääni, äänne’ + *táksis* ‘järjestys’). Muinaiskirkkoslaavin fonotaksia säätelee kaksi periaatetta, pyrkimys tavun sisäiseen harmoniaan ja pyrkimys avoimiin, vokaalilla päättyviin tavuihin.

Muinaiskirkkoslaavin tavuille on ominaista korrelaatio yhtäältä velaarisuuden ja takaisuuden, toisaalta palataalisuuden ja etisyyden välillä. Pehmeää konsonanttia voi yleensä seurata vain etuvokaali (*e, ɛ, i, ɪ*). Velaarista konsonanttia (*k, g, x*) voi seurata vain takavokaali (*a, o, u, y, ɔ*). Konsonantteja *t, d, p, b, m, n, s, z* ja *v* voi seurata mikä hyvänsä vokaali. Näistä periaatteista on seuraavat poikkeukset: a) Takavokaalit *a, u* ja *ɑ* voivat seurata kaikkia konsonantteja, myös pehmeitä. b) Vaikka *ɛ* on etuvokaali, se voi pehmeistä konsonanteista seurata ainoastaan affrikaattoja *c* ja *ǰ*.

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

Konsonanttien ja vokaalien yhdistymismahdollisuudet voidaan summata seuraavasti:

t d p b m n s z v + a o e ě u y i ъ њ q ɛ

k g x + a o u y ъ q

c ģ + a e ě u i ъ q ɛ

j r l n č š ž št žd + a e u i ъ q ɛ

Muinaiskirkkoslaavin fonotaktiset säännöt heijastuvat joukkona vaihtelusääntöjä, jotka ovat oleellisia niin taivutuksessa kuin sananjohtamisessakin. Synkronisen kielenkuvauksen kannalta keskeisiä ovat:

3.1. Velaarien I palatalisaatio

Velaarikonsonantit *k*, *g* ja *x* muuttuvat suhuaänteiksi *č*, *ž* ja *š*, jos niitä jossakin sanan taivutusmuodossa seuraa etuvokaali. Esimerkiksi *rek-q* ‘sanon’ mutta *reč-etъ* ‘hän sanoo’, *žeg-q* ‘poltan’ mutta *žež-etъ* ‘hän polttaa’, *dъx-ъ* ‘vedin henkeä’ mutta *dъš-e* ‘hän veti henkeä’. Huomaa, että klustereista *sk* ja *zg* tulee etuvokaalin edellä *št* ja *žd*, esimerkiksi *isk-q* ‘haluan, etsin’ mutta *išt-etъ* ‘hän haluaa, etsii’, *izgъnati* ‘ajaa pois’ mutta *iždenq* {iz-ženq} ‘ajan pois’.

I palatalisaatio tapahtuu myös vokaalin *ě* jäljessä. Koska *ě* ei kuitenkaan voi (enää) esiintyä pehmeän konsonantin (paitsi *c* ja *ğ*) jälkeen, se muuttuu itse *a*:ksi. Rakenteellisesti IV konjugaation verbit *kričati* {krik-ėti} ‘huutaa’, *ležati* {leg-ėti} ‘maata’ ja *dyšati* {dyx-ėti} ‘hengittää’ ovat siis samankaltaisia kuin vastaavan taivutustyyppin *viděti* ‘nähdä’.

Affrikaatat *c* ja *ğ* regoivat seuraavaan etuvokaaliin *e* kuten *k* ja *g* (joista ne ovat syntyneet), esimerkiksi nominatiivi *otъc-ъ* ‘isä’ mutta vokatiivi *otъč-e*, nominatiivi *kъneğ-ъ* ‘ruhtinas’ mutta vokatiivi *kъnež-e*. Poikkeuksen muodostavat sellaiset I deklinaation neutrit kuin *lice* ‘kasvot’.

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

3.2. Velaarien II palatalisaatio

Tietyissä taivutusmuodoissa velaarikonsonantit *k*, *g* ja *x* muuttuvat äänteiksi *c*, *ǵ* ja *s*, kun niitä seuraa vokaali *ě* tai *i*. Esimerkiksi *vlbk-ᵛ* ‘susi’ mutta lokatiivi *vlbc-ě* ja monikko *vlbc-i*, *po-mog-q* ‘autan’ mutta imperatiivi *po-moǵ-i* ‘auta!’ ja *po-moǵ-ěte* ‘auttakaa!’, *dux-ᵛ* ‘henki’ mutta lokatiivi *dus-ě* ja monikko *dus-i*.

3.3. Pehmeän konsonantin vaikutus seuraavaan vokaaliin

Pehmeä konsonantti muuttaa seuraavan takavokaalin (paitsi *a*, *u* ja *q*) etuvokaaliksi. Taivutusten kannalta oleellisia ovat muutokset *o* → *e* ja *ᵛ* → *ᵇ*. Esimerkiksi *vlbk-ᵛ* ‘susi’ mutta *koń-ᵇ* ‘hevonen’, *sel-o* ‘kylä’ mutta *pol-e* ‘niitty’.

Edellisestä poiketen pehmeä konsonantti muuttaa etuvokaalin *ě* takavokaaliksi *a*. Tämä muutos on tärkeä varsinkin I palatalisaation (kts. 3.1.) ja proteettisten konsonanttien (kts. 3.9.) kannalta.

3.4. Konsonantin *j* vaikutus edeltävään konsonanttiin

Suurin osa pehmeistä konsonanteista on syntynyt kovan konsonantin ja *j*:n yhdistelmästä. Kääntäen tämä tarkoittaa, että *j* aiheuttaa edeltävässä konsonantissa muutoksen ja katoaa sitten itse. Ilmiötä kutsutaan joteeraukseksi, ja se aiheuttaa runsaasti säännöllisiä vaihteluita varsinkin verbien taivutuksessa. Joteerauksen säännöt ovat seuraavat:

a) Yksinkertainen konsonantti + *j*

pj, bj, mj, vj → *pĺ, bĺ, mĺ, vĺ*

tj, dj → *št, žd*

rj, lj, nj → *ř, ľ, ŋ*

sj, zj → *š, ž*

kj, gj, xj → *č, ž, š* (kuten I palatalisaatiossa)

cj, ǵj → *č, ž*

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

b) Konsonanttiklusteri + *j*

snj, znj → *šń, žń*

skj, zgj → *št, žd*

stj, zdj → *št, žd*

trj, drj → *štr', ždr'* tai *tr', dr'*

tvj → *štvĺ*

Joteeraukseen voidaan tuloksiltaan verrata ilmiötä, jossa konsonanttiklusterit *kt* ja *gt* sulautuvat suhuäänteeksi *št*, kun niitä seuraa etuvokaali. Tämä aiheuttaa vaihtelua eräiden I konjugaation verbien taivutuksessa. Esimerkiksi *tek-q* ‘juoksen’ mutta *tešti* {tek-ti} ‘juosta’, *mog-q* ‘voin’ mutta *mošti* {mog-ti} ‘voida’.

3.5. Konsonantin *j* vaikutus edeltävään vokaaliin

Konsonantin *j* edellä vokaalit *ɔ* ja *ɔ* usein “pitenevät” muotoon *y* ja *i*. Esimerkiksi *dobry-jɔ* ‘hyvä’ (määräinen muoto) tai *dobry-jɔ, zvěry-je* ‘pedot’ tai *zvěri-je*.

3.6. Nasaalivokaalit

Kuten kohdassa 1. epäsuorasti kävi ilmi, nasaalivokaalit syntyvät, kun vokaalin ja nasaalikonsonantin jono päättää tavun (ja sotii näin avointen tavujen periaatetta vastaan). Tällaisia äännejonoja kutsutaan perinteisesti nasaalidiftongeiksi. Tavun lopussa (konsonantin edellä ja sanan lopussa) takavokaalilla alkavista nasaalidiftongeista tulee *q* ja etuvokaalilla alkavista *ɛ*. Asia on relevantti eräiden verbien infinitiivin, partiippien ja aoristin kannalta. Esimerkiksi *klɔn-q* ‘kiroan’ mutta *klɛ-ti* {klɔn-ti} ‘kirota’, *klɛ-tɔ* {klɔn-tɔ} ‘kirottu’, *klɛ-sɔ* {klɔn-sɔ} ‘kirosin’. Samoin *dɔm-q* ‘puhallan’ mutta *dɛ-ti* ‘puhaltaa’. Substantiivien taivutuksessa on syytä huomata VI deklinaation *n*-vartaloisten neutrien yksikön nominatiivi/akkusatiivi, esimerkiksi *brɛmɛ* {brɛmen} ‘taakka’ mutta monikko *brɛmen-a*.

Konsonantin *j* edellä nasaalidiftongi ei muutu nasaalivokaaliksi. Sen sijaan *j* sulautuu edeltävään nasaaliin ja joteeraa sen, jolloin tuloksena on avoin tavu. Esimerkiksi *žɛ-ti*

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

{žьн-ti} ‘niittää’ → *žьнq* {žьн-ja} ‘niitän’, *sten-ati* ‘vaikeroida’ → *steñq* {sten-ja} ‘vaikeroin’.

3.7. Likvidametateesi

Tavun päättävää vokaalin ja likvidakonsonantin (*r*, *l*) jonoa kutsutaan likvidadiftongiksi. Koska tavujen on päätyttävä vokaaliin, likvidadiftongit kokevat metateesin, ts. vokaali ja konsonantti vaihtavat järjestystä. Tämäkin vaihtelu heijastuu lähinnä eräiden verbien paradigmoissa. Esimerkiksi *žьr-q* ‘uhraan’ mutta *žьr-ti* {žьr-ti} ‘uhrata’, *žьr-tь* {žьr-tь} ‘uhrattu’. Jos diftongin vokaali on *e* tai *o*, se “pitenee” vaihtaessaan paikkaa likvidan kanssa, ts. *er* → *rě*, *el* → *lě*, *or* → *ra*, *ol* → *la*. Esimerkiksi *mel-enь* ‘jauhettu’, *mel-q* {mel-ja} ‘jauhan’ mutta *mlě-ti* {mel-ti} ‘jauhaa’, *bor-enьje* ‘taisteleminen’, *bor-q* {bor-ja} ‘taistelen’ mutta *bra-ti* {bor-ti} ‘taistella’. Lyhyistä ja pitkistä vokaaleista kts. kohta 1.

Kuten ylläolevista esimerkeistäkin kävi ilmi, konsonantti *j* ei aiheuta metateesia vaan sulautuu edeltävään likvidaan ja joteeraa sen.

3.8. “Vokaalidiftongit”

Historiallisista syistä äännejonoja *ev*, *ov* ja *oj* kutsutaan vokaalidiftongeiksi. Umpitavussa ne muuttuvat yksinkertaisiksi vokaaleiksi: *ev* → (*j*)*u*, *ov* → *u*, *oj* → *ě*. Merkintä *ev* → (*j*)*u* merkitsee, että diftongia *ev* vastaavan vokaalin *u* edellä on *j*, joka joteeraa mahdollisen edeltävän konsonantin. Käytännössä ainoa taivutuksessa vastaan tuleva tapaus on *rev-q* ‘karjun’ mutta *ru-ti* {rev-ti} ‘karjua’. Ainoa relevantti esimerkki vaihtelusta *oj* - *ě* on verbi *poj-q* ‘laulan’ mutta *pě-ti* {poj-ti} ‘laulaa’. Diftongi *ov* on jonkin verran tavallisempi I konjugaation verbeillä, esimerkiksi *plov-q* ‘seilaan’ mutta *plu-ti* {plov-ti} ‘seilata’.

Diftongi *ov* muuttuu *u*:ksi myös *j*:n edellä, esimerkiksi *darov-ati* ‘lahjoittaa’ mutta *daru-ja* {darov-ja} ‘lahjoitan’. Poikkeuksen muodostaa sellaisten IV konjugaation verbien preesensin yksikön 1. persoona, joiden juuri päättyy *v*:hen. Tällöin *v* joteerautuu

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

kuten muut labiaaliset konsonantit (*p, b, m*), esimerkiksi *lov-iti* ‘metsästää’ → *lovĺq* {*lov-ja*} ‘metsästän’. Samoin vastaavan verbityypin aktiivin preteritipartisiippi, esim. *lovĺb* {*lov-jb*} ‘metsästänyt’, sekä tällaisista verbeistä suffiksilla *-ja-* johdetut sekundaariset verbit, esim. *iz-bav-iti* ‘pelastaa’ → *iz-bavĺ-a-ti* {*iz-bav-ja-ti*} (vrt. *da-ti* ‘antaa’ → *da-ja-ti*).

3.9. Proteettiset konsonantit

Etuvokaalit *e, ě, e, i* ja *ɔ* eivät voi aloittaa tavua, vaan niiden edelle kehittyy palataalinen proteesi *j-*. Tämä aiheuttaa vaihtelua lähinnä sananmuodostuksessa. Esimerkiksi *vɔz-eti* ‘ottaa’ (prefiksi *vɔz* + *eti*) mutta *j-eti* ‘ottaa’, *vɔz-ɔmq* ‘otan’ mutta *j-ɔmq* ‘otan’. Glagoliittinen ja kyrillinen aakkosto eivät pysty merkitsemään äänneyhdistelmää *jb*, ja on mahdollista, että sanan alussa konsonantin edellä se oli muinaiskirkkoslaavilaisena aikana yksinkertaistunut *i*:ksi. Tässä käsikirjassa *jɔmq* kirjoitetaan *imq*. Yhdistelmä *jb* merkitään kuitenkin 3. persoonan pronomiinissa *jb* ‘hän, se’ ja sen johdoksissa kuten *jb-že* ‘joka’, *jb-de-že* ‘siellä missä’.

Kun proteettinen *j-* kehittyy vokaalin *ě* eteen, jälkimmäinen, kuten aina palataalisen äänteen jäljessä, muuttuu *a*:ksi. Esimerkiksi *sɔn-ěsti* ‘syödä (loppuun)’ (prefiksi *sɔn* + *ěsti*) mutta *j-asti* ‘syödä’ {*j-ěsti*}.

Takavokaalit *y* ja *ɔ* eivät voi aloittaa tavua, vaan niiden edelle kehittyy proteesi *v-*. Synkronisesti tällä on merkitystä lähinnä joissakin sananmuodostuksen tapauksissa. Esimerkiksi *pol-ɔtora* ‘puolitoista’ mutta *v-ɔtorɔ* ‘toinen’; *vɔz-ɔpiti* ‘alkaa huutaa’ mutta *v-ɔpiti* ‘huutaa’.

3.10. Tavallisia sandhi-ilmiöitä

Sanskrit-kieliopista lainatulla termillä *sandhi* tarkoitetaan automaattista ääntenmuutosta tietyssä ympäristössä. Esimerkiksi suomen kielen muutos *n* → *m* konsonantin *p* edellä on sandhi-ilmiö: *talonpoika* [talompoika].

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

Koska lähes kaikki muinaiskirkkoslaavin tavut ja sanat alkavat konsonantilla ja päättyvät vokaaliin, olosuhteet eivät ole erityisen suotuisat sandhi-ilmiöille. Poikkeuksen muodostavat konsonanttiin päättyvät prefiksit ja prepositiot *vъz(-)*, *iz(-)*, *bez(-)*, *ot-* ja *ob(-)*. Jos seuraava sana (tai sana, johon ne prefiksinä liittyvät) alkaa konsonantilla, tapahtuu muutoksia:

a) *t* putoaa konsonantin edeltä. Esimerkiksi *ot-iti* ‘lähteä pois’ mutta aktiivin preteritipartisiippi *o-šъdъ* ‘lähtenyt’. (Verbillä *iti* on epäsäännöllinen partisiippijuuri *šъd-*.)

b) *b* pudottaa seuraavan *v*:n. Esimerkiksi *vъzati* ‘sitoa’ mutta *ob-ъzati* ‘sitoa (kiinni)’.

c) *z* menettää sointinsa soinnittoman klusiilin edellä. Esimerkiksi *iz-nesti* ‘kantaa pois’ mutta *is-tešti* ‘juosta pois’, *bez mene* ‘ilman minua’ mutta *bes tebe* ‘ilman sinua’.

Konsonanttien *s*, *z*, *c* ja *š* edeltä *z* putoaa, esim. *iz-iti* ‘mennä pois’ mutta aktiivin preteritipartisiippi *i-šъdъ* ‘mennyt’, *iz domu* ‘talosta’ mutta *i crъkъve* ‘tempelistä’, *bez dъštere* ‘ilman tytärtä’ mutta *be syna* ‘ilman poikaa’.

Konsonanttijono *z+č* sulautuu muotoon *št*, esim. {*bez čъsti*} = *beštъsti* ‘ilman kunniaa’. Klusteri *z+ž* sulautuu konsonantiksi *žd*, esim. *ženq* ‘vainoan’ mutta *iždenq* {*iz-žena*} ‘ajan pois’, *žędati* ‘janota’ mutta *vъždędati* {*vъz-žędati*} ‘alkaa janota’.

Konsonanttien *z* ja *r* väliin ilmestyy epenteettinen *-d-*, esim. *iz nogy* ‘jalasta’ mutta *iz-d-rqky* ‘kädestä’. Sama ilmiö näkyy eräissä lainasanoissa, esim. *izdraiľb* ‘Israel’. Palataalisen konsonantin *ń* edellä *z* muuttuu usein suhuäänteeksi *ž*, esim. *bež nego* ‘ilman häntä’.

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

4. Glagolitsa ja kyrillitsa

Alla on annettu glagoliittinen ja kyrillinen kirjaimisto perinteisessä glagoliittisessa aakkosjärjestyksessä. Kolmannessa sarakkeessa on latinalainen translitterointi, jota tässä käsikirjassa noudatetaan. Muinaiskirkkoslaavissa ei ole erityisiä numeromerkkejä, vaan lukuja, milloin niitä ei kirjoiteta sanoina (esim. *dvva* '2'), merkitään kirjaimilla, joilla on lukuarvo (esim. *v* '3'). Numeerisessa tehtävässä käytetyt kirjaimet erotetaan usein muusta tekstistä kirjaimen molemmin puolin sijoitetuilla pisteillä (esim. *:v:*) tai sen päälle vedetyllä viivalla (*ǃ*). Kirjainten lukuarvot on annettu suluissa.

Kyrillitsa on mukaelma kreikkalaisesta kirjaimistosta, mistä syystä sen aakkosjärjestys ja kirjainten lukuarvot ovat hieman erilaiset kuin glagolitsassa. Oikeanpuoleisessa sarakkeessa on kirjaimen perinteinen nimi, sikäli kuin sellainen tunnetaan.

<i>Glagolitsa</i>	<i>Kyrillitsa</i>	<i>Translitterointi</i>	<i>Nimi</i>
† (1)	ⱁ (1)	a	azъ
ⱃ (2)	ⱂ	b	buky
ⱄ (3)	ⱃ (2)	v	vědě
ⱆ (4)	ⱄ (3)	g	glagoli
ⱈ (5)	ⱅ (4)	d	dobro
ⱊ (6)	ⱆ (5)	e (je)	jestъ
ⱌ (7)	ⱇ	ž	živěte
ⱎ (8)	ⱈ (6)	ǃ	ǃělo
ⱐ (9)	ⱉ (7)	z	zemía
ⱒ (10)	ⱊ (10)	i	i
ⱔ (20)	ⱋ (8)	i	iže
ⱖ (30)	ⱌ (ⱎ)	ǃ	ǃervъ tai ǃervъ
ⱘ (40)	ⱍ (20)	k	kako
ⱚ (50)	ⱎ (30)	l	ludъje
ⱜ (60)	ⱏ (40)	m	myslite
ⱞ (70)	ⱐ (50)	n	našъ

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
 - äänteet ja kirjoitus -

ð (80)	o (70)	o	опъ
ƿ (90)	п (80)	p	рокојъ
	G (90)	q	
ḃ (100)	ρ (100)	r	ръсі
ȝ (200)	с (200)	s	slovo
т (300)	т (300)	t	твѣдо
ʒ (400)	ou (400)	u	укъ
ƿ (500)	φ (500)	f	фрътъ
Ḅ (600)	χ (600)	x	хѣтъ
w (700)	w (800)	o	отъ
ψ (800)	ψ	št (myös kirjoitustavat Шт ja шт ovat mahdollisia)	
ʋ (900)	ц (900)	c	
Ѡ (1000)	ч (90)	č	чръвъ
Ш	ш	š	
ѡ	ѡ	ъ	јеръ
Ѣ	Ѣ	y	јегу
ѣ	ѣ	ь	јеръ
Ѥ	Ѥ	ě	јатъ
Ѧ	ю	ju	
	ѧ	ja (vain kyrillitsassa)	
	Ѩ	je (vain kyrillitsassa)	
Ѭ	Ѭ	ę	
Ѯ	Ѯ	ą	
Ѱ	Ѱ	je	
Ѳ	Ѳ	ja	
	ѳ (60)	ξ (vain kyrillitsassa)	
	ψ (700)	ψ (vain kyrillitsassa)	
θ	θ (9)	θ	θита
Ѹ	Ѹ (400)	ü	ižica

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

- § Molemmissa aakkostoissa on kaksi merkkiä vokaaleille *i* ja *o*. Esikuvana on ollut kreikkalainen aakkosto. Klassisen kreikan pitkä $\bar{e}$ (Η, η) ja vokaali *i* (Ι, ι) ääntyivät keskiajalla (Bysantin kreikassa) molemmat *i*:nä. Vastaavasti klassisen kielen pitkä $\bar{o}$ (Ω, ω) ja lyhyt *o* (Ο, ο) sulautuivat bysanttilaiseksi vokaaliksi *o*. Vanhaa ääntämystä heijastanut kirjoitustapa kuitenkin säilyi, osin siksi, että kirjaimilla oli myös numeerinen funktio. Muinaiskirkkoslaavissa kirjain ω esiintyy lainasanoissa ja usein interjektiossa *o* ‘oi!’ (ω) sekä prepositiossa *otb* ($\omega\tau\beta$, $\omega\tau\kappa$). Lukemistossa glagoliittinen δ (kyrillinen И) translitteroidaan merkillä $\bar{e}$ silloin, kun sillä ilmaistaan lukuarvoa (20/8). Vastaavasti ω translitteroidaan merkillä $\bar{o}$ silloin, kun se ilmaisee lukua (700/800).
- § Kirjain ξ , ν (*ü*) vastaa kreikan vokaalimerkkiä Υ, υ, joka klassisella kaudella oli ääntynyt kuten suomen *y*. Bysantin kreikassa se ääntyi kuten *i*. Muinaiskirkkoslaavissa merkki esiintyy vain lainasanoissa, ja se äännettiin luultavasti kuten *i*, esim. $\xi\pi\delta\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$, $\nu\pi\omicron\sigma\tau\alpha\sigma\iota\kappa$ = *üpostasb* ‘perusta, olemus’ (kreikan *ὑπόστασις*).
- § Vokaalia *u* merkitään molemmissa aakkostoissa kreikkalaisen esikuvan mukaan digrafilla, $\upsilon\upsilon$ ja $\omicron\upsilon$. Kreikan $\omicron\upsilon$ edusti klassisena aikana diftongia *ou*, mutta ääntyi Bysantin kreikassa yksinkertaisena vokaalina *u*.
- § Kirjain θ esiintyy kreikkalaisissa lainoissa ja numeerisessa funktiossa. Kreikan Θ, θ ääntyi klassisena aikana aspiroituneena klusiilina *th* (vrt. suomen *tahdothan*) mutta Bysantin kreikassa soinnittomana dentaalifrikatiivina kuten englannin sanassa *thing*. Kumpaakaan äännettä ei muinaiskirkkoslaavissa ole. Ortografinen θ äännettiin eteläslaavilaisella alueella (luultavasti myös muinaiskirkkoslaavissa) *t*:nä, itäslaavissa *f*:nä, mikä käy ilmi vaikkapa kreikkalaisperäisistä erisnimistä nykykielissä: bulgarian *Тодор* mutta venäjän *Фёдор* (kreikan *Θεόδωρος*).

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

§ Kyrilliset kirjaimet ξ ja ψ ovat mukaelmia kreikkalaisista merkeistä ξ (*ks*) ja ψ (*ps*). Molemmat konsonanttiklusterit ovat mahdottomia slaavissa, ja kirjaimet esiintyvätkin, numeerisen funktion ohella, vain joissakin lainoissa. Esim. $\Delta \Theta \Upsilon \xi \kappa = du\zeta\kappa$ ‘sotapäällikkö’ (kreikan $\delta\omicron\upsilon\xi$), $\Psi \Delta \Lambda \kappa \Lambda \kappa = \psi al\kappa m\kappa$ ‘psalmi’ (kreikan $\psi\alpha\lambda\mu\omicron\varsigma$).² Tällöinkin ne voidaan kirjoittaa myös *ks* ($\kappa\varsigma$) ja *ps* ($\pi\varsigma$). Tässä käsikirjassa ne on “translitteroitu” kreikkalaisilla kirjaimilla, koska numeerisina merkkeinä ξ ‘60’ ja ψ ‘700’ ovat eri asioita kuin *ks* ja *ps*.

§ I palatalisaation tuloksena konsonantti *g* ei omaperäisessä sanastossa voi esiintyä etuvokaalin *e* edellä (vaan on muuttunut *ž*:ksi). Kreikkalaisten lainojen mukana kieleen tuli uusia *ge*-yhdistelmiä. I palatalisaatio ei kuitenkaan tässä vaiheessa enää toiminut, ts. se oli epäproduktiivinen, joten esim. kreikan sanasta $\Gamma\epsilon\nu\nu\eta\sigma\alpha\rho\epsilon\tau$ ‘Genesaret’ ei tullut muinaiskirkkoslaaviin *ženisaret.

Etuvokaalin edellä lainoissa esiintyvää *g*:tä merkitään glagolitsassa kirjaimella $\mathfrak{G}$, joka tässä translitteroidaan merkillä *g*: $\mathfrak{G} \mathfrak{Z} \mathfrak{P} \mathfrak{Z} \mathfrak{Z} + \mathfrak{b} \mathfrak{Z} \mathfrak{m} \mathfrak{Z} = g\acute{e}n\acute{i}sare\mathfrak{t}$. On epäselvää, mitä *g* foneettisesti tarkoittaa. Mahdollisesti kyseessä oli liudentunut *g* tai palataalinen suppea affrikaatta, kuten kroaatin sanassa *anđeo* ‘enkeli’ (muinaiskirkkoslaavin *anđel*, kreikan $\acute{\alpha}\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$). Kyrillinen merkki $\mathfrak{h}$ on muinaisserbialainen eikä esiinny muinaiskirkkoslaavin käsikirjoituksissa. Sitä käytetään vain translitteroitaessa glagolitsasta kyrillitsaan. Lukemiston normalisoidussa ortografiassa glagoliittinen $\mathfrak{G}$ translitteroidaan tavallisella *g*:llä, esim. *genisaret*, *angel*, paitsi silloin, kun se esiintyy merkityksessä ‘30’.

§ Kyrillitsan merkillä *G* ei ole lainkaan äännearvoa. Sitä käytetään vain lukuarvon ‘90’ merkkinä. Se translitteroidaan tässä käsikirjassa täysin mielivaltaisesti kirjaimella *q*.

---

² Useissa käsikirjoituksissa vokaalit $\mathfrak{z}$ ja $\mathfrak{b}$ katoavat ollessaan “heikossa” asemassa (tämä diakroniaan kuuluva kysymys voidaan sivuuttaa tässä yhteydessä). Vokaalin putoaminen saattaa synnyttää sekundaarisen klusterin *ks* tai *ps*, esimerkiksi *psati* ‘kirjoittaa’ → *psati*. Jälkimmäinen muoto kirjoitetaan toisinaan *psati*.

Jussi Halla-aho
Muinaiskirkkoslaavin käsikirja
- äänteet ja kirjoitus -

4.1. Lyhenteet

Monet tiheästi esiintyvät sanat, varsinkin jos niillä viitataan Jumalaan, Jeesukseen tai vastaavaan, merkitään käsikirjoituksissa lyhenteillä, joiden päälle vedetään "titlo", esim. $\overset{\curvearrowright}{b}$ = *bogъ* 'Jumala'. Muita usein lyhennettäviä sanoja ovat *gospodъ* 'herra', *isusъ* 'Jeesus', *angelъ* 'enkeli', *synъ* 'poika', *glagolъ* 'sana, puhe, tapahtuma', *glagolati* 'puhua'. Lyhenteessä sananmuodosta kirjoitetaan yleensä alkukirjaimen lisäksi konsonantit tai osa niistä sekä kieliopilliset päätteet. Esimerkiksi $\overset{\curvearrowright}{ba}$ = *boga* 'Jumalan', $\overset{\curvearrowright}{gi}$ tai $\overset{\curvearrowright}{gdi}$ = *gospodi* 'herra!', $\overset{\curvearrowright}{isvi}$ = *isusovi* 'Jeesukselle', $\overset{\curvearrowright}{aglomъ}$ = *angelomъ* 'enkeleille', $\overset{\curvearrowright}{snove}$ = *synove* 'pojat', $\overset{\curvearrowright}{gli}$ = *glagoli* 'asiat', $\overset{\curvearrowright}{glaaše}$ = *glagolaaše* 'puhui'.

Lukemistossa sanat kirjoitetaan aina kokonaisina, eikä lyhenteitä käytetä.